

O JEDNODETNOSTI – K OTÁZKAM OBMEDZENEJ
REPRODUKČIE A INÝM TÉMAM

Rozhovor s Dr. BOŽENOU FILOVOU, CSc.

V roku 2013 som prostredníctvom svojho kolegu v Ústave etnológie, Mojmíra Benžu, „zdedila“ po dlhoročnej riaditeľke Božene Filovej archív s dotazníkmi, ktoré získala v rokoch 1967 – 1971 z obcí 14 okresov južného a východného Slovenska. Ide o dotazníkový výskum mapujúci štruktúru rodiny v minulosti so špeciálnym zreteľom na tzv. obmedzenú reprodukciu. Základ archívu tvoria vyplnené dotazníky s otázkami demografického a konfesijného zvähu obce zamerané na vytipovanie lokalít s jednodetným systémom alebo „jednodetákom“, ako ho Dr. Filová familiárne nazývala. Zároveň poskytujú obraz o štruktúre rodín a spoločnosti v daných lokalitách vo všeobecnosti¹.

Výskum jednodetného systému sa uskutočnil s podporou Slovenskej národopisnej spoločnosti a Národopisného ústavu SAV. Osemstránkové dotazníky boli do vytipovaných obcí odoslané v dvoch etapách spolu so sprievodným listom. To, či v obci existovala obmedzená reprodukcia, usudzovala Božena Filová z priamych i nepriamych otázok: počet detí v minulosti, počet detí v triedach v súčasnosti a pod.

Po prvom prezretí dokumentov mi bolo jasné, že na to, aby som porozumela, ako bol výskum dizajnovaný a aké výsledky Dr. Filová predpokladala, sa budem musieť porozprávať v prvom rade s autorkou projektu. Spolupráca s ňou bola veľmi príjemná a tak vzniklo nasledujúce interview. Rozhovor s Boženou Filovou som prepísala v plnom znení, ale pre potreby vydania v Slovenskom národopise bol text čiastočne skrátený a témy, ktoré sa opakovali na rôznych miestach rozhovoru, som spojila do súvislého textu. Telefonický rozhovor totiž priniesol oveľa viac rôznorodých myšlienok aj o iných oblastiach výskumu a fungovania Národopisného ústavu, o ktoré sa chceme podeliť.

Keďže pani Dr. Filová začiatkom tohto roka dostala za celoživotné vedecké dielo Medailu za podporu vedy udelenú Vedeckou radou SAV², príležitosť sa zdá byť viac ako vhodná.

BOŽENA FILOVÁ: Otázka by bola, ako som sa ja dostala k tejto problematike...

LUBICA VOLANSKÁ: *No presne to by bola bývala moja prvá otázka, ukradli ste mi ju z pier.*

1 Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA 1/0225/17 *Od ekotypu rodiny k sociotypu v regionálnej perspektíve.*

2 Pozri s. 109 tohoto čísla Slovenského národopisu.

BF: Možnože som sa zaujímala o nejaké vedomie takej všeobecnej kultúrnosti našej krajiny, ak by som to tam mohla zaradiť. Ale to nebol jediný dôvod. Ten dôvod, aby sme túto tému začali robiť, bol ten, že my sme boli oslovení urobiť syntézu spôsobu života tradičného, ak to tak nazvem, to vyšlo v rámci publikácie Československá vlastivěda, kde je aj slovenská časť. Že sa vôbec urobila tá Vlastivěda, to bol taký veľký výkon a tak potrebný výkon. Tam si si uvedomila, že niekedy aj zabudneš na tak malú tému, na nejakú malú súčasť ako je, čo ja viem, brníctvo, taký malý úsek ľudskej činnosti a ľudskej špecializácie, teda ľudovej. Ale my sme nezabudli, nám sa toto podarilo. Že sme to dielo vôbec dokázali vytvoriť a urobiť tú vnútornú štruktúru, sa mi stále zdá obdivuhodné.

My sme síce chodievali do Prahy, kde sa syntéza precizovala, kde sa tá vnútorná štruktúra diskutovala, nebolo to len naše dielo, českých kolegov bolo viac. Ale našou vnútornou štruktúrou sme ovplyvnili tú celostnú a mne pomohlo to, že som v Prahe študovala, že som kolegov trochu poznala. Potom sa dalo presadiť také, čo sa v Čechách nedalo. Pokles tradičných noriem a vôbec ľudovej kultúry v Čechách bol v tom období celkom iný ako na Slovensku. Oni keď robili štúdie, tak ich robili viac z historických materiálov, u nás viac terén hral vážnu úlohu.

LV: Ako ste sa napokon dohodli pri tvorbe Československej vlastivedy?

BF: Skoro nedohodli, pretože boli rozdiely. A preto som ja len raz v živote kričala, alebo nie kričala, použila som takú nadávku... keď chceli tú slovenskú časť v Prahe zrušiť a dať slovaciká len do zátvoriek, a to v čase, keď už bola Vlastivěda hotová. Celá Vlastivěda mala deväť zväzkov, teda všetko, čo sa dalo spracovať, a bola to pekná myšlienka. No prišli takí dvaja chlapi z nejakého vydavateľstva, že to sa tak strašne podobá, že je škoda mať českú a slovenskú časť, že to naše bude len v zátvorkách, keď sa líši.

A ja som povedala, že nedám.

Chodili, že ma budú penalizovať, to bolo o dušu, naozaj. A nakoniec to tak bolo, že ma predvolali, podpredseda Akadémie, ktorý to mal na starosti, a ten mal okolo seba asi šesť kolegov z ústavu v Prahe, že tým to akože musí dať, že ma budú penalizovať. A ja som im povedala, že rušia zmluvu, na ktorej to bolo celé postavené. Keby som nebola v Prahe študovala, tak by som nemala tú odvahu im to povedať, ale ja som mala ten pocit zodpovednosti nielen za náš ústav, ale to bola zodpovednosť za jeden veľký celok. Mierne som hovorila, že to nemôžem, to nie je chyba politická, to je chyba odborná. Tradície ľudovej kultúry obyčajne vznikajú v etnických celkoch a nie v štátnych celkoch, tak urobíme rakúsko-uhorskú ľudovú kultúru?

A vieš si to predstaviť? Melicherčík ochorel... V redakčnej rade bola Milka Horváthová a Soňa Kovačevičová, my tri, a ich tam bolo asi 12, no vieš si to predstaviť. Povedala som: nedám ani za tisíc pánov bohov.

A potom ten podpredseda akadémie videl, že asi mám pravdu a že teda nech to ide tak, ako to bolo pôvodne. A že čo na to kolegovia z pražského ústavu a oni na to, že teda súhlasia.

Ale oni nám to potom nedovolili v slovenčine vydať a ja som potom povedala, že sa vzdávam, pretože vy nielen porušujete dohodu. Vyšlo to celé v češtine, vôbec mi to nevádí. Ja som to vybojovala a nie som tam vôbec napísaná a musím ti povedať, že nie som vôbec na trúnky, ale ja som musela ísť do Slávie, čo je oproti divadlu, a dala som si tri borovičky naraz. Ja som aj povedala aj týmto dvom kolegyniam: „Ja mám pocit, že takto sa rokuje v OSN.“

LV: Ako ste si vybrali témy, ktoré ste v syntéze spracovali?

BF: Československá vlastivěda bola pre nás taká veľká úloha, že nikto z nás na ňu nebol pripravený. Využívali sme takú formu prípravy, že ako kolektív sme sedávali spolu a uvažovali, že kto ktorú tému pripraví.

A mne pripadla téma príbuzenských vzťahov a rodiny. To sa vtedy tak robilo. Riaditeľ Mjartan, Ján Mjartan, nás naučil, že kolektív je kolektív a tam si vzájomne odovzdávame poznatky. Bolo to vlastne ako veľká čítba mnohých kníh, pretože sme boli voči sebe – a nechcem to idealizovať – boli sme prinútení byť k sebe tak žičliví, že keď niekto mal tému, tak tí ostatní, čo o nej vedeli, to mu povedali.

Čiže v rámci tej obrovskej témy spoločenských vzťahov vo vývine rodiny mi pripadla aj táto úloha.

Božena Filová. Archív Ústavu etnológie SAV v Bratislave

LV: Teda za tému rodiny a obmedzenej reprodukcie vďaka Jánovi Mjartanovi?

BF: On povedal: „Toto budeš ty robiť,“ a ja som nemohla povedať, že toto neviem... „Čo nevieš, to sa naučíš.“ To sme si museli rozdeliť tie témy, že kto čomu lepšie rozumel, a ja som mala, myslím, už vtedy v monografii o Žakarovciach tému rodiny, asi takto...

Viem, že keď sme mali robiť Žakarovce, tak prišla taká požiadavka, že neskúmame kompletne spoločnosť, lebo tu narastá na Slovensku robotníctvo a čo o ňom vieme... A ja som napísala, to si pamätám, že už tma bola, taký projekt s názvom Konceptia výskumu robotníctva a keď som išla domov, tak ma až nadnášalo. A tak som vedela, že to je to, čo mám robiť, čo mi dá uspokojenie, že na niečo som prišla.

Ešte ma aj v tom veľmi podporoval Mjartan, keď hovoril: „Nezabudni, táto téma potrebuje ešte aj ďalšie rozpracovanie.“ Tak ja som len kývala hlavou... bože, čo všetko potrebuje ďalšie rozpracovanie. Mjartan si to uvedomoval, on veľmi dobre vnímal etnografiu. Keď musel robiť, robil popisnú, ale išlo mu o komplexný pohľad. Takže ja som mu veľmi vďačná. Keby on nebol, ja sa do toho nemôžem pustiť, bolo to na hranici – to, čo vo vede býva, že niečo intuitívne cítiš, že sa do toho musíš pustiť.

Ale ešte ti musím povedať jednu vec, ktorú musíte vedieť, keď chcete pochopiť, prečo sa toľko vecí urobilo. My sme nemali nikdy nijaké politické rozhovory, my sme mali aj po práci vlastne také pokračovanie toho, čo sa robí. Aj keď sme sa stretli mimo ústavu, niekde na káve, tak sme sa vracali k práci.

LV: Kedy ste sa prvýkrát stretli s jednodetnosťou?

BF: Veľmi veľkým vplyvom pre mňa bola informácia od manželky nebohého pána

profesora Melicherčíka, pani Záturreckej, ktorej otec bol farárom v jednej dedine tu, na juhu Slovenska, a ona, keď som to spomenula pri odpovedi na otázku, čo teraz práve robím... A ona povedala: „Bože áno, veď toto, čo sa ti tam dialo, keď sa narodilo prvé dieťa, tak otcovi dieťaťa podviazali varlatá.“ Tuším Lót sa tá dedina volala.

No a keď sme chodievali vybavovať do Prahy všeličo – a to sme chodievali často –, tak to sme sa už skoro všetci poznali v tom lietadle. Raz s nejakým novinárom sme sa rozprávali, čo ma zaujalo. A on mi tak žurnalisticky – ale vtedy boli veľmi dobrí žurnalisti, neboli povrchní, boli veľmi dobre pripravovaní a zvedaví – povedal o súvislosti, že to sa robí aj na ostrovoch, pretože vedia, že nesmú mať veľa detí, že ten ostrov to nezvládne. Tak som sa pýtala, môže fungovať niečo také univerzálne? Je to v genetických informáciách, nezabudni, že v nás je niečo, čo máme všetci spoločné, ale odkiaľ sa tie vedomosti naraz vyroja, to je už záležitosť nás, etnografov, aby sme to skúmali.

A takto ma to laplo...

EV: Potom ste napísali kandidátsku dizertačnú prácu...

BF: To bolo asi toľko textu, čo išlo do tlače, ako boli moje poznámky. A chytilo ma to, až slastne, lebo to bolo niečo mimo takej popisnej etnografie, bolo to niečo nové.

Ústav predtým, ako som sem prišla, robil v Honte kolektívne výskumy a Mjartan mi hovorí: „Počúvaj, takú lascivitu od starých žien som ja v živote nepočul. Oni oslavovali krštenia, len ženy, a normálne spodobovali falus“, bol z toho zhrozený. No a ja som mu odpovedala, že podľa toho, čo ja viem, tam bol jednodedák, takéto vyslovene že odkrývanie tajomstva postupné... krásna súhra informácií a intuície.

EV: Stať o rodine v monografii Hont – ako zapadá do vtedajších výskumov rodiny?

BF: Aspoň sa zachytilo to, čo už dožívalo, buď boli nejaké invencie niečoho iného nového... Rodina bola tak ti nejakou troškou na okraji, skôr sa brali zvyky rodinné, to my sme mali s Milkou Horváthovou starosti, sme sa samé seba pýtali: „Čo pôjde do tej rodiny?“ No a ona povedala: „Ja tam dávam celú rodinu.“ A ja jej hovorím, no ale Milka, ty tam dávaš len zvyky. To nebolo také jednoduché ako teraz o tom hovoríš.

Rodina sa chápala ako sféra zvykových argumentov a už to napríklad ako nejaké zvykové právo, alebo etika, občas sme tam niečo vsunuli, ale občas nám to aj vyškrtili... Ale tá rodina, celé to obdobie, ako som sa dostala k výskumu rodiny a pochopila som ju, ja som to aj písala, rodina ako miesto tradícií spôsobu života, tam sa všetko sústreďí.

A viem, že som mala veľké rozpory v ústave a že mi bolo vlastne aj ľúto, lebo ja som chcela, aby sme sa rodine venovali ako skupine, z toho pohľadu širšieho a určite aj interdisciplinárne. Veď ono v tej rodine to je, takže ešte som aj na poradách hovorila, keď ste však proti rodine, pozrite sa na ríšu zvierat, ako nás inšpirujú v tom, čo sa všetko v tom manželstve alebo v tých rodinách musí robiť.

Neprešlo to. Škoda, že to neprešlo, v rámci vedenia ústavu, a to si pamätám, že ma vtedy bránil Mojmir Benža. Nebolo dosť ľudí, aby sa robila táto téma.

EV: Kolektívne výskumy si ako pozitívnu spomienku pamätáme hádam všetci aspoň zo študentských čias.

BF: Áno, my sme chodili do terénu kolektívne, nech to bolo kdekoľvek a čo ja viem na obed, že sme išli, tak spoločne, sme si objednali u nejakej tetky, že budú halušky. No a tam sa každý vyrozprával, že čo bolo, čo bude na ďalší deň.

Viem, že tak sme ohromili Akadémiu, že sme Žakarovce urobili ako kolektívny vý-

skum, aj sme za ňu dostali aj cenu Akadémie. Vtedajší predseda SAV, virológ Dionýz Blaškovič, napísal vtedy o nás, že je hrdý na nás, že robíme kolektívne výskumy. Vtedy si tak medziodborovo ľudia priali.

Kolektívny výskum je potvora, lebo ti berie právo na nejakú, no to, čo je dnes veľmi v popredí, právo na individualitu, pretože poznatky dávaš iným. Podľa toho, ako máš záujem o iného kolegu, prípadne že ťa aj tešia jeho výsledky, tak sa netreba nikoho báť. Ale nie vždy nie všetci boli takí.

LV: Ale zároveň poznatky zase dostávajúte...

BF: Nuž, ale nemusíš ich dostať, zase sú ľudia, ktorým to vadilo. Ale ja som mala šťastie, ako hovorím. My sme mali taký zvyk, že človek si našiel na stole nejakú kartičku, nejaké excerptá, veď na tom sme žili. Nechávali sme si kartičky na stole s informáciami: vieš čo, našiel som ti toto a toto... to bol skvelý spôsob získavania informácií. Ja neviem, kde by som bola na túto problematiku došla a kde by sa bolo formovalo rozhodnutie venovať sa jednodeťáku ako javu, ktorý môže zohrať rolu aj v povedomí o spôsobe života.

Napríklad od Markuša – Michala Markuša – z Dolnej zeme pochádzal – on o tom nepísal, ale veľa vedel. Tým, že odtiaľ pochádzal. Tak od neho viem, že v Maďarsku bol jednodeťák jedna z príčin, prečo sa oni začali ako národný štát obávať, že ich je stále menej.

Zaujímavé je, že určitý model až takej záchrany – ale to je veľmi relatívne – tento model sa objavil u Slovákov na Dolnej zemi. Keď vychádzajú roje určité v rámci migrácie do iného prostredia, tak si v podvedomí nesú so sebou určitý model správania sa a keď treba, tak ho využijú. Inak to robili aj tí lazníci, keď prišli zo stredného Slovenska. Že vedeli niečo obrábať, aj keď chodili aj iným obrábať na pole. Tak si zobrali spôsob, ja som tam bola v roku 1973 na výskume a tam bol znovu jednodetný systém. Som bola v takej obci, ktorej obyvatelia boli evanjelici, v obci Aradáč – kde žila polovička Slovákov a polovička Srbov a oni ho potrebovali, tak ho použili. Keď tam išli, tak potrebovali veľa ľudí, lebo poľa bolo veľa a potrebovali ľudskú silu a rodiny boli široké. A potom, ako sa stávali vlastníckmi, už bola situácia iná. Nikdy tam nebolo družstevníctvo ako u nás, tam bolo vlastníctvo dôležité a keď oni už sú bohatí a oni vedia úžasne dobre pracovať, tam už o štvrtvej v noci počuješ, ako idú na pole, tak sa im to isté stalo. Možnože aj to náboženstvo to trochu prenášalo, neviem síce, v akých tých segmentoch. Nebol jednodeťák až veľmi rozšírený, ale existoval. Nemám o tom záznam, ale ľudia tam mi povedali: „Jasne, že to musí byť.“

LV: V archívnych materiáloch, ktoré som od vás dostala, je veľa literatúry z iných vedných odborov – ako ste ich získali – išli ste po priateľskej línii alebo nejakou oficiálnou cestou?

BF: Cez súkromnú linku – proste kolegovia to vedeli, že mňa to držalo, ma to chytilo, napríklad tam je určite nejaká literatúra od Srbov, lebo kolegovia, keď sa stretli, sa chceli viac spoznávať z hľadiska pracovného, lebo vedeli, že ma toto trápi. Profesor Barjaktarovič mi napríklad poslal srbský materiál, že Srbi tam majú skupinu subetnickú Vlachov a tí to realizovali veľmi dlho, jednodeťák, a vtedy som pochopila, že to nie je len tá jedna dedinka. Tak som sa radila s demografiami, keď som robila tú mapu, že kam sa budú tie anketové lístky posilať, začala som chápať, že to bude rozšírený fenomén, taký ako spodná rieka, ktorá čaká, kedy sa vynorí a že sa o nej vie. Lubka, ale vieš, pamätaj, duša, na to, že toto je len taká jedna stotinka z tej problematiky, tento anketový výskum, lebo to bolo preto, aby som ja vedela, že či je to naozaj, alebo si to len domýšľam...

EV: Akým spôsobom ste teda vyberali obce, do ktorých sa rozposlali anketové lístky?

BF: To ti už asi presne nepoviem, viem, že vtedy bola taká situácia v Akadémii, že pre nás nebol problém zavolať do Geografického ústavu, alebo riaditeľ začínal vtedy, keď Akadémia ako taká neexistovala, bola len Akadémia vied a umení, nás tá súdržnosť zrejme nikdy neopustila. Tak som sa pýtala ich a aj historikov, dokonca, pokiaľ viem, sa plánovala urobiť aj prognóza vývoja týchto obcí do budúcnosti.

EV: A čo demografiu?

BF: Nerobili výskumy, vedeli o tom, najmä z oblasti historickej geografie, ale ich údaje boli nie z výskumu, len z poznatkov z literatúry, oni výskum nerobili. Ako som k tým údajom prišla, sama neviem, nebola literatúra, mňa to držalo, chytilo to aj tých, ktorým som to rozprávala...

EV: Asi ste o tom pútavo rozprávali...

BF: Toto je naozaj zamilovanosť do témy, téma je zázračná v tom, že si žiada vnútornú etnologickú interdisciplinaritu, pochopíš potom, že to vôbec nie je len... nie je len otázka hygieny a reprodukcie, ale zachytí tie rodiny až po hospodársku úroveň tých obcí v etike. To ma držalo, že to syntetizovalo spôsob života, ani neviem doteraz dobre, ako to nazvať, spôsob života nie je veľmi presné označenie.

Tak či tak, sexuálna hygiena bola na pokraji únosnosti, lebo tie cintoríny tam, to boli samé mladé ženy, lebo tie aborty, tam som sa musela venovať veľmi dôkladne aj veciam, ktoré s rodinným životom súvisia. Napríklad aj spôsobom, akým oni zabráňovali pôrodom – a to boli niekedy veľmi kruté veci. A o tom sa, samozrejme, málo písalo.

EV: Aký mal jednodetný systém vplyv na spôsob života danej lokality?

BF: No keď pokračoval dlho tento systém, majiteľkou veľkej usadlosti bola žena, čo bývalo často, aj keď si zobrala napríklad sluhu za manžela, no nevládali to obrábať, to bola veľmi úrodná pôda. Oni potom predávali ten extravilán a keď na strednom Slovensku bola naopak nie veľmi úrodná pôda a veľa detí v rodine, tak sa proste vymyslelo, že sa zakúpili na tých bočných usadlostiach a buď si postavili nové alebo prestavali aj tie salaše, tam je veľmi veľa Stredoslovákov. Pri nositeľoch ľudovej kultúry keď počúvam tie mená v rozhlase, tak mi hneď napadne, veď toto nie je odtiaľ, ten sa už prisťahoval.

EV: A ako podľa vás s jednodetnosťou súviselo vierovyznanie?

BF: Tento systém bol aj v Maďarsku najmä u kalvínov a protestantov, evanjelikov, tých kalvínov by som dala do popredia, tí to majú pravdepodobne v nejakej tej svojej ideológii, že sa netreba tešiť zo života.

Katolíci samostatní, tí Stredoslováci, nechodili do dediny, žili ako enkláva. Ak už dlhšie tam žili a mali deti, tak v tých dedinách nešťastných, ako to nazvať, tam bolo v dedinách patologické vnímanie materstva, tam mohla mať žena jedno dieťa, ak ich bolo viac, tak ju ženy z celej dediny vysmievali, vykrikovali na ňu, to vyšlo z toho môjho výskumu. No a tí príselci, katolíci, sa dosť dlho neprispôbovali tomuto systému. Nevie, či tam nezohrala úlohu aj štátna administratíva, keď sa začalo odmeňovať materstvo, rodina, ktorá mala detí viac, mala výhody a bola odmeňovaná finančne a ja som im tam dala takú otázku v tom výskume, len si nepamätám, ako odpovedali.

EV: Je to teda jav, ktorý zanikal v období, keď ste ho skúmali pomocou dotazníka?

BF: Keď mi prišli tie odpovede, tak ja som zistila, že je to jav, ktorý funguje ešte

koncom šesťdesiatych rokov, že to nie je historický jav. A ich odpovede boli, že prečo by nie, že jedno dieťa či málo detí má byť.

LV: Že to vnímali ako normálne...

BF: Áno, natoľko to bolo ako norma, neviem, ako to dobre nazvať, lebo je to viac ako norma, podľa mňa. Vďaka tomu som pochopila aj otázku postavenia Rómov na tomto území a som hovorila: oni sa budú hlásiť za Maďarov, bude stúpať počet Maďarov a klesať počet Rómov – a aj sa tak stalo, a to vďaka takýmto možnostiam. Že sa sťahovali v tom období na tie uvoľnené pozemky.

Cez túto prizmu aj tak robíš tú rodinu, lebo to postavenie vlastníka pôdy bolo skoro také, že sa človek mohol inšpirovať nejakými francúzskymi románmi, kde ten vlastník, gazda, rozhoduje. Dnes už nie, ale bolo to vtedy tak.

LV: To by bol váš plán či sen, ako ste spomenuli, syntéza obce cez prizmu rodiny...

BF: Predstav si, Lubka moja, že tak by sa písala monografia – v tej oblasti južného Slovenska napríklad isto bude pokles poľnohospodárstva. Veď potom už vlastníčky...

LV: Teda dcéry, čo zdedili majetok...

BF: Áno, chodili na také dedinské rady, vedelo sa, kedy sa pôjde do poľa, chodili sa otvárať jarné práce, dokonca jesenné práce, to všetko bolo vždy dohodnuté, prediskutované. Keď tam chodili tieto ženy, tak keď bola bohatá – povedala a veru nie. Ja teraz len fantazírujem, čo mohla povedať, no dôsledkom bol pokles poľnohospodárstva a keď si predstavíš, aká je to úrodná pôda, aká škoda to bola.

LV: Ako súvisel výskum jednodetnosti s výskumom k Etnografickému atlasu Slovenska? Videli ste tu príležitosť?

BF: Do Atlasu sme tému jednodetnosti nedali, nebol urobený taký prieskum, aby mohli ľudia, ktorí chodili na ten výskum do tých 250 lokalít, takúto otázku dať. Aj tak sme, z tých pôvodne veľmi veľa otázok, museli zužovať, aby vôbec z toho bol nejaký celok. V archíve je asi 1300 údajov, ktoré by mohli vytvoriť nový atlas. Ťažké, smutné, veľmi vážne rozhovory to boli, čo vynechať a čo dať, aby sa vytvoril určitý model toho spôsobu života a ten jednodetník sa tam nedostal. Veď tých informácií bolo priveľa. Atlas jediný z ostatných krajín má aj vývinové hľadisko a aj sa to celé podarilo, čo je pre ďalšie výskumy, ak sa bude pestovať vlastivedná etnológia, veľmi dobré.

LV: Nebolo vám ľúto, že bola vynechaná jednodetnosť?

BF: Nie, moja, to nebolo na to zrelé... to by musel byť... ja by som bola musela byť tak byť pripravená, aby som vedela, akú otázku dať a ako ju položiť. Lebo ten dotazník, to vieš, ako sa robilo. Všetky disciplíny, ktoré robia s výskumami a s dotazníkmi, majú veľký problém, ako správne otázku postaviť. Uvedomovala som si, že postavenie otázky je potvorská vec, potvorská.

LV: Ak som správne pochopila, po ankete v jednotlivých obciach mal nasledovať ďalší dotazníkový výskum so špecifickými otázkami o jednodetnosti a po ňom výskum terénny.

BF: Presne tak, pochopila si to dobre. Keby ten vývin bol iný, keby ma už boli zbavili toho riaditeľovania (smiech). No, a mne veľmi veľa času zobrať časopis, veď to bola potvora, divoké zviera. To bolo 1000 – 600 strán pripraviť, musíš ju stále nakrmiť.

Ale veľmi mi pomáhali iní vedci. Vieš, vedci, to sú takí iní ľudia ako nevedci, aspoň boli. Ja, keď som už nemala možnosť niečo dokončiť, tak mi moja rodina povedala, choď do Smoleníc a tam to dopíš. A takých nás to do Smoleníc chodievalo dopísať veľa, tam bolo vždy zopár izieb, kde všetci klepkali do stroja a jeden bol medik, druhý technik. Cez obed sme sa dolu stretli a my sme sa dohodli, že budeme chodiť do kuchyne jesť. Tak sme sa rozprávali, že ako sa vám darilo a čo to vlastne robíte? A potom sme sa išli prejsť a by som povedala, že možno nie argumentmi, ale tou atmosférou mi pomohli Smolenice, aj on každý z nich niečo hľadal. Otec Jura Podobu² tam chodil v sobotu, nedeľu, on objavil liečenie strumy, tiež bol taký posadnutý niečím, čo treba vyriešiť, a to bol zázrak, lebo v niektorých našich oblastiach, kde je voda nie prospešná pre zdravý vývin... v tých baníckych oblastiach, boli ľudia s hrvolmi. Ostatní sa im vysmievali.

Ja sa môžem len poďakovať atmosfére žičlivej: to, čo ťa trápi, rieš... a mali pocho- penie aj moji doma, prosím ťa, ja som s takými škatuľami veľkými chodievala do Smoleníc, aby som to označkovala červeným, ani neviem, kde som to vymyslela, veď neexistovalo také spracovanie, ako je dnes... A to si vyžiadalo strašne veľa času.

No ale prišla normalizácia a úplne iné témy. Bola to odporná doba, nebezpečná, ale keď si bol rozhodnutý brániť niečo, tak to malé zrníčko, čo v tom je, že starosť o väčšiu skupinu ľudí, dakedy sa podarilo vybojovať všelijaké veci. Neviem, kde som brala tú odvalu. Prišiel problém, aby sme vôbec existovali, lebo sme boli veľmi ohro- zení, náš ústav. Až niekde na predsedníctve vlády bol už návrh na naše zrušenie, ale dal to náš vlastný kolega.

LV: Vy ste aj vekom boli mladá...

BF: Vtedy akadémia bola zložená z veľmi dospelých pánov a oni ma brali ako dcé- ru. A ja som raz tak naivne povedala, že ale ja neviem, ako toto. No a vtedajší šéf Luby mi na to povedal, že: „Jaj, keď vás vybrali, tak sa musíte naučiť, normálne, ako to v ži- vote beží.“ A veľmi mi to pomohlo, že fandili tomuto pokoleniu mladému. Boli to títo ľudia, ktorí fandili pokoleniu, tak je táto osoba ako moja dcéra, nevesta, to bolo moje šťastie a aj to, že som bola vychovaná dostatočne slušne. Ja som nikdy nebola drzá, len keď išlo o ohrozenie ústavu – a to som hovorila ticho. Som povedala: bezo mňa. Ja nie, ja to neprijmem, ja to nepodpíšem.

LV: Vyzerá to ako spolupráca medzi generáciami...

BF: Ono múdri chápu, že zmeny vždy prídu. Ja si myslím, že je to vždy tá tretia ge- nerácia, ktorá zvykne nalomiť možný stereotyp vývinu, tak tá potrebuje zmenu, ale musí sa vedieť, že čo. Možno ťa prekvapí, ja som kritik toho, ako sa odohral 1989, ja som povedala na ústave, že je nutná zmena bezpodmienečne, že mladá generácia si ju vyslovene vyžaduje, musí sa identifikovať s niečím, čo je lepšie ako to, čo bolo.

Bol u nás na ústave Fedor Gál – to bol taký líder trochu, robil v Akadémii a robil v Prognostickom ústave. A vtedy ja som sa pýtala Gála, že aká bude koncepcia. A aká bude koncepcia? On povedal, to sa ukáže.... A ja hovorím, Fedor, to je zle, táto revolúcia vie, čo nechce, ale nevie, čo chce. A keď nevie, čo chce, tak sa tam vlúdia tí, ktorí vedia, čo chcú. A tak sa aj stalo.

2 Doc. MUDr. Julián Podoba, CSc., zakladateľ modernej slovenskej endokrinológie. S jeho menom sa spája aj vznik Ústavu experimentálnej endokrinológie SAV, bol aj zakladajúcim členom Slovenskej en- dokrinologickej spoločnosti (poznámka autorky).

LV: A ako je to teda podľa vás s budúcnosťou?

BF: Ja sa nebojím o ten vedný odbor, lebo vy s Helenkou³ ste tak zamilované, ako som bola ja... Ale nie nadarmo sa hovorí, že ak chceš nejakú zložitú otázku riešiť, musíš sa na ňu pripraviť tak, že zavolaš kultúrneho a sociálneho antropológa. Vezmi si všetky tie boje hlúpe: Kaukaz, ešte aj ten Irak, tam proste nie sú... nechcem byť ne slušná, tam chýba inteligencia tých, ktorí idú nasadiť demokraciu do krajín, kde je rozpor.

LV: Taký je zväčša pohľad Európanov...

BF: To ale vyplýva z toho, že sa my nejako zle učíme o svete. To ale my dve nevyriešime...

Vieš, Lubka, ja si myslím, že celý ten vzťah k našim objektom výskumu je to, čo ti prinesie výsledky, teda úspech. A mne pomohlo to, že ja nie som mestské dieťa. A ja, keď som písala tie sprievodné listy k ankete o jednodeťáku, som si predstavila tých ľudí, ktorí dostanú obálku, voľačo tu od nás chcú, či to má vôbec zmysel. Keď sa k nim chováš rovnocenne, alebo im dokonca povieš, že na vás závisí, ako to celé dopadne, inak ti odpovedia. Ja si myslím, že musíš mať rada ten objekt. Ja si myslím, že každý etnológ, antropológ musí. Ja sa cítim trochu viac antropológ. Lebo som vyrastala u Chotka, ktorý síce nehovoril, že je to antropológia, ale viedol nás takým smerom. Že každý antropológ musí fandiť tým ľuďom, ktorých skúma.

To sa nám dostane nielen do tej oblasti, kde je hemisféra rozumová, ale aj sa to pekne prepojí s tou, ktorá je emočná, a potom máš pocit taký, ako ho majú umelci, že sa im to prepojí a majú pocit slasti. Tvorba, ktorá ti prináša slasť – a ja som to niekedy mala, naozaj. Keď sa mi niečo podarilo.

LUBICA VOLANSKÁ,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

---

3 Helenou Tužinskou (poznámka autorky).